

JOANNA GLENC
Uniwersytet Śląski w Katowicach
Wydział Artystyczny w Cieszynie

Śpiew chórалny w szkolnictwie ogólnokształcącym jako czynna forma uprawiania muzyki i sposób jej upowszechnienia

STRESZCZENIE:

Artykuł jest próbą wskazania, iż śpiew zespołowy w szkolnictwie ogólnokształcącym stanowi nie tylko ważny element edukacyjny, ale przede wszystkim jest czynnikiem kształtującym szeroko rozumianą świadomość muzyczną. Działania artystyczne podejmowane przez nauczycieli szkół ogólnokształcących – jednocześnie dyrygentów chórów, przyczyniają się do korzystnych przemian na gruncie edukacji muzycznej i wywierają wpływ na życie kulturalne środowiska. Niekorzystne zmiany i ograniczenia w nauczaniu muzyki w szkołach ogólnokształcących spowodują, iż następne pokolenia uczniów pozbawione odpowiedniego kształcenia nie zrozumieją i nie zaakceptują sztuki na odpowiednio wysokim poziomie.

SŁOWA KLUCZOWE: szkolnictwo, śpiew, wychowanie muzyczne, chór, dyrygent.

Śpiew jest najstarszą formą aktywności muzycznej człowieka. Użycie głosu pozwalało na wyrażanie emocji w okresie, gdy ludzie nie potrafili jeszcze konstruować instrumentów muzycznych. Według wielu uczonych muzyka jest jedną z form komunikacji emocjonalnej [Schaeffer 1983, s. 18]. Siła muzyki jest niezaprzeczalna – „muzyka łagodzi obyczaje” – jak mawiał Jerzy Waldorff, muzyka rozwija – a umuzykalnienie praktykowane od dzieciństwa z pewnością kształtuje w człowieku muzykalność, wzbogacając go wewnątrz. Stąd też pytanie – „do czego służy muzyka i czy jest nam potrzebna?” czy należy ją upowszechniać, uprawiać, popularyzować, organizować, a nade wszystko przygotowywać do niej poprzez odpowiednią edukację społeczną? [Kisielewski 1971, s. 5]. Pragnienie kształcenia jest przecież wyrazem potrzeb artystyczno-poznawczych, tj. potrzeby rozwoju, doskonalenia umiejętności, m.in. wokalnych, wyrażania siebie poprzez śpiew. Chęć zbiorowego śpiewu jest także wyrazem potrzeb społecznych, międzyludzkich i staje się często pasją i sposobem na życie, dając wiele satysfakcji z przeżywania i realizowania wspólnych celów i zadań [Janosz-Olszowy 2014, s. 21].

W polskim szkolnictwie ogólnym okresu między – i powojennego śpiew zespołowy był podstawowym środkiem wychowania muzycznego. W pierwszych latach po odzyskaniu niepodległości nauka muzyki i śpiewu była obowiązkowa, z biegiem lat uległa jednak ograniczeniu, zwłaszcza w wyższych klasach gimnazjów [Florek 2013, s. 146]. W pierwszym programie nauki śpiewu dla szkół powszechnych wydanym w 1920 roku szczególną uwagę skierowano na rozwój uzdolnień i umiejętności muzycznych – cech, które mogły ujawnić się poprzez praktykę śpiewu na podłożu pieśni. [Wierzbińska 1925, s. 16]. Celowym było wskazanie nauczycielstwu możliwie krótkiej drogi dla osiągnięcia żądanych rezultatów w nauczaniu śpiewu oraz ułatwienie mu prowadzenia tej nauki według zasad, obowiązujących przy nauczaniu innych przedmiotów. [...] Wówczas też łatwiej będzie postawić naukę muzyki na należytych poziomach, a tem samem zapewnić dzieciom uszlachetniający wpływ sztuki, która rozwinąć ma w ich duszach poczucie piękna i dać na całe życie podstawy kultury muzycznej. Aby wpływ ten, rozciągający się na wszystkie dziedziny wychowania, wykorzystać w całej pełni, niezbędne jest nie tylko umiejętne prowadzenie śpiewu przez nauczyciela, ale i właściwe odnoszenie się dzieci do tego przedmiotu. Dlatego też przede wszystkim należy wpoić w nie przekonanie o ważności nauki śpiewu, a zarazem zachęcić je do niej. Dopóki nie zdołamy zainteresować dzieci głębiej zagadnieniami muzycznymi, co może nastąpić w wyższych klasach, musimy szczególnie w pierwszych latach oprzeć się na pieśni, która jest dla dzieci najbardziej pociągającą, i poprzez pieśń, t.j. najbliższe dzieciom zjawisko muzyczne, rozbudzić zamiłowanie do muzyki jako takiej. Ze względu na to, nie tracąc z przed oczu głównego celu, to znaczy ogólnego umuzykalnienia, stawiamy pieśń, jako cel najbliższy w każdej jednostce lekcyjnej. [Wierzbińska 1931, s.5]

Wiodącą rolę śpiewu podkreślano w późniejszych (1929 r.) programach nauczania dla szkół ogólnokształcących podstawowych i średnich, uzasadniając, iż:

śpiew prowadzony nie dla sprawności głosowej, lecz w celu poznania zasadniczych elementów (intonacja, rytmika) jest czynnikiem ważnym i korzystnym, on to przygotowuje później do bezpośredniego zbliżenia się do samej sztuki muzycznej, jako syntezy twórczości wielkich mistrzów [Joteyko 1930, s. 102].

Znaczenie śpiewu szkolnego podkreślano także w programach obowiązujących po wprowadzeniu reformy w 1932 roku, wskazując, iż:

śpiew chórowy kształci w dziecku instynkt społeczny podporządkowując jednostki wspólnej myśli i zaprawiając do łączenia wysiłków dla osiągnięcia wspólnych celów [Program nauki w publicznych szkołach powszechnych trzeciego stopnia. Śpiew (projekt) 1933, s. 4].

Kształcenie nauczycieli dla potrzeb szkolnictwa ogólnego odbywało się wówczas m.in. w seminariach nauczycielskich (zlikwidowanych w 1937 roku na rzecz liceów pedagogicznych) oraz na wydziałach nauczycielskich funkcjonujących przy konserwatoriach [Florek 2013, s. 146]. Pierwszy powojenny program nauczania przedmiotu śpiew ogłoszono w 1947 roku. Ze Śpiewnika dla chórów licealnych – książki zatwierdzonej do użytku szkolnego pismem Ministerstwa Oświaty nr Oc-22/8/53 z 10 października 1953 roku na rok szkolny 1954/55 w „ogólnych wskazaniach metodycznych” dowiadujemy się, iż materiał zawarty w śpiewniku obejmujący 62 pieśni został dobrany zgodnie z wytycznymi „Instrukcji do programu śpiewu”¹ [Śpiewnik dla chórów licealnych 1954, s. 3]. W uwagach wstępnych do programu z 1959 roku czytamy:

Znaczenie śpiewu jako przedmiotu nauczania w klasach I–IV polega na wykorzystaniu artystycznych wartości i emocjonalnego charakteru pieśni. Pieśń przez swoją treść muzyczną i literacką kształtuje uczuciowy stosunek dzieci do otaczającego świata oraz wpływa na rozwój estetycznej wrażliwości dziecka [Kucińska 2016, s. 31].

W latach 60. XX wieku w 8-klasowej szkole podstawowej zastąpiono dotychczas obowiązującą nazwę przedmiotu „śpiew” nowym określeniem „wychowanie muzyczne”. W uwagach ogólnych do nowego wówczas programu czytamy:

wychowanie muzyczne (...) ma na celu stworzenie podstaw do umuzykalnienia dzieci przez rozwijanie słuchu muzycznego, poczucia rytmu, kształcenie głosu oraz rozbudzenie zamiłowania do śpiewu i muzyki [Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty, 1962, cyt za: Cieśla 1963, s. 2].

Zatem – śpiew miał być odtąd traktowany jako podstawowa forma wychowania muzycznego. Należy również wspomnieć, że ministerialna propozycja dotycząca tego programu przewidywała organizację zespołów muzycznych (w tym chóru) w ramach zajęć pozalekcyjnych [Cieśla 1963, s. 6]. Sytuację taką zauważano i komentowano:

Obecnie w naszym kraju, poza kilkoma ośrodkami, w których trwa i owocuje silna, żywa tradycja śpiewu zespołowego, obserwuje się smutne fakty: chóry amatorskie – często z wieloletnim rodowodem – nie tylko nie rozwijają się, ale milkną, spychane w cień przez inne formy kontaktu z muzyką. Młodzież nie zna przyjemności czystego muzykowania, nie lubi, bo nie umie śpiewać. Rozwojowi śpiewu chóralnego nie sprzyja również sytuacja formalna chóru w szkołach. Chór jest przedmiotem nadobowiązkowym, jego poziom zależy od muzykalności prowadzącego zespół. Brak narybku do jakże zasłużonych „Hejnałów”, „Ogniw” i „Lutni” jest główną przyczyną wykruszania się starych chórów.

¹ „Instrukcja do programu śpiewu” to wewnętrzny wykaz pieśni przeznaczonych do nauki, tj. hymnu, pieśni rewolucyjnych, masowych, młodzieżowych, żołnierskich, artystycznych i ludowych.

Ruch chórny w większości regionów naszego kraju przeżywa obecnie kryzys [Zabłocki 1978, s. 4–5].

Kolejna reforma szkolnictwa, przeprowadzona w 1998 roku wprowadziła wiele zmian w sposobach realizacji przedmiotu muzyka, w wyniku których ogólny poziom nauczania muzyki w szkołach uległ dramatycznemu obniżeniu. Ograniczono liczbę godzin lekcyjnych, wprowadzono współzależność przedmiotu „muzyka” z przedmiotem „plastyka”, co doprowadziło w obszarze szkolnictwa ogólnokształcącego do marginalizowania problemu nauczania muzyki w szkole, tj. w prostej linii do deprecjacji wartości kształcenia muzycznego. Rezultatem tych działań jest świadome pozbawianie przeżyć artystycznych uczniów – przyszłych odbiorców sztuki. Lekceważenie rangi wychowania estetycznego już dzisiaj odbija się negatywnie na kulturze jednostek i całego społeczeństwa. Dalsze niekorzystne zmiany i ograniczenia w nauczaniu muzyki w szkołach ogólnokształcących spowodują, iż następne pokolenia uczniów pozbawione odpowiedniego kształcenia nie zrozumieją i nie zaakceptują sztuki na odpowiednio wysokim poziomie.

Niekorzystne zmiany w traktowaniu muzyki w szkołach wprowadzone w 1998 roku szły w kierunku przeciwnym niż zalecenia muzyków i pedagogów, którzy podczas Kongresu Kultury w Katowicach (26–27.09.1998) podjęli ważne kwestie dotyczące śpiewactwa i muzykowania wśród najszerszych rzesz społeczeństwa, w tym środowiska szkolnego². W uchwale znalazły się następujące wytyczne:

p. 5. Konieczne jest podniesienie rangi przedmiotów artystycznych w szkołach wszystkich typów, a zwłaszcza przeciwstawienie się degradacji znaczenia **śpiewu** w wychowaniu szkolnym. W odniesieniu do chóralistyki należy: eksponować naukę śpiewu w szkołach, m. in. w ramach zajęć z muzyki; przywrócić obowiązek prowadzenia chórów w szkołach podstawowych i ponadpodstawowych w trybie zajęć pozalekcyjnych, lecz w ten sposób, by siatki tych godzin nie wliczać do etatu nauczyciela muzyki. [...]

p. 7. Konieczne jest opracowanie długofalowego programu edukacji kulturalnej, umiejętnie łączącego tradycję ze współczesnym działaniem twórczym dzieci i młodzieży. [Hanke 2004, s. 84–85].

W sprawozdaniu sporządzonym w 2001 roku przez Śląski Związek Chórów i Orkiestr odnajdujemy stwierdzenia będące wyrazem niepokoju, spowodowanego przez coraz wyraźniejsze, niekorzystne zmiany:

Nie udało nam się w minionym okresie – mówił prezes Hanke: wymóc na czynnikach kompetentnych poprawy nauczania śpiewu i prowadzenia chórów w szkołach, podniesienia autorytetu nauczycieli wychowania muzycznego. [Hanke 2001, cyt. za: Wójcik 2010, s. 12].

Andrzej Wójcik, Sekretarz Zarządu Głównego Śląskiego Związku Chórów i Orkiestr słusznie podkreśla, iż potrzebne są środki zaradcze, takie jak „...przywrócenie śpiewu jako istotnego składnika w procesie edukacji i wychowania...” [Wójcik 2010, s. 38].

Teoria wychowania estetycznego, a także praktyka społeczna i wychowawcza ukazują niezaprzeczone walory chórów m. in. dziecięcych i młodzieżowych w edukacji

² *Rezolucja w sprawie śpiewactwa i tradycji muzykowania na Górnym Śląsku.*

społecznej. Ważny wpływ wywierany jest na kształtowanie takich postaw, jak: właściwe poznanie, przeżywanie i wartościowanie doznań artystycznych; dostarczanie licznych doświadczeń estetycznych kojarzonych z ekspresyjnym i twórczym charakterem działania; poznanie i porozumienie się partnerów interakcji pedagogicznej (nauczyciel/dyrygent – wychowanek); kształtowanie postaw społecznych (solidarność, odpowiedzialność, bezinteresowność). Udział w pracy zespołu chóralnego może być swoistą formą muzykoterapii, programem wychodzenia z bylejakości i szarości życia, niewiary w siebie, przepagionych szans i przygnębiających porażek. Może dać człowiekowi bogactwo doznań i ekspresji, okazję by nauczyć się „współ-przeżywania, współ-pracy, współ-odpowiedzialności i współ-życia” [Janosz – Olszowy 2014, s. 26]. Poznanie wartościowych utworów z literatury muzycznej, ich wykonywanie, „nie tylko uwrażliwia młodych ludzi na fundamentalne wartości kultury [...] lecz także kształtuje pozytywne życiowe postawy” [Pudlik 2017, s. 149].

Na tworzenie prawdziwej sztuki i piękna nie można zostać obojętnym, musi w nas coś pozostać [...], a w czasach, kiedy nie docenia się tak wielu wartości ludzkiego życia trzeba znaleźć chwile, kiedy będziemy otoczeni harmonią i pięknem [Lobkovicz, cyt. za: Liczberska 2017, s. 29].

Obserwowana obecnie ścieżka aktywności wokalne dzieci i młodzieży to pozalekcyjna forma umuzykalniająca i uzupełniająca kształcenie w ramach szkolnictwa ogólnokształcącego (wszelkiego rodzaju zespoły wokalne, chóry w ogólnokształcących szkołach podstawowych, gimnazjach i szkołach średnich, domach kultury). Wielu ambitnych nauczycieli muzyki łączy w ten sposób swe pedagogiczne obowiązki z pracą artystyczną. Ich funkcja wiąże się m.in. z wytypowaniem właściwych chórzystów czy skompletowaniem odpowiedniego repertuaru, a przede wszystkim z odpowiednią organizacją pracy tak, aby zadania podjęte w zespole przełożyły się nie tylko na efekty artystyczne, ale i społeczno-wychowawcze [Lasocki 1960, s. 10]. Sens pracy nauczyciela – dyrygenta leży nie tylko w umiejętnościach warsztatowych czy w znajomości partytury, ale przede wszystkim w pracy organizacyjno-wychowawczej. Zadaniem dla prowadzącego jest właśnie stworzenie z luźnej grupy osób – zorganizowanego zespołu – instrumentu, jakim jest chór. Istotne, aby od samego początku pracy z chórem nauczyciel – dyrygent umiał wykorzystać każdą okazję do wytworzenia sprzyjającej i kulturalnej atmosfery oraz miłych warunków współpracy wśród chórzystów, rozwijając równocześnie u nich solidarność, świadome zdyscyplinowanie, odpowiedzialność za wspólny wysiłek i realizację wytyczonych zadań. Każda próba chóru powinna mieć tak sformułowane cele, aby po jej zakończeniu chórzyci odczuli satysfakcję z ich osiągnięcia. Wymagania jakie stawia się zespołowi powinny być celowe, zrozumiałe i wykonalne.

Śpiew chóralny – jako czynna forma uprawiania muzyki – powinien stać się jednym z najważniejszych sposobów jej upowszechnienia. Głównym celem dziecięcego czy młodzieżowego śpiewu chóralnego jest rozbudzenie oraz kształtowanie wrażliwości i umiejętności muzycznych człowieka, a jednocześnie – wspomaganie rozwoju zainteresowań, i możliwości śpiewaczych uczniów szkół ogólnokształcących. Poznawanie reprezentatywnych utworów muzyki chóralnej *a cappella* oraz, opcjonalnie, muzyki

wokalno-instrumentalnej prowadzić powinno do właściwej orientacji w dorobku kultury, nie tylko polskiej. Nacisk należy położyć na kształtowanie potrzeb obcowania z kulturą muzyczną stylistycznie zróżnicowaną, zwracając uwagę na twórczość chóralną rodzimych kompozytorów, nie tylko współczesnych, co jednocześnie pozwoli umieścić ich dorobek w kontekście kultury europejskiej. Ruch śpiewaczy, szczególnie amatorski, stanowi bardzo ważny element w kształtowaniu rozwoju duchowego społeczeństwa. Promowanie muzyki chóralnej, jej twórców i wykonawców (w tym dyrygentów) powinno mieć ścisły związek z umuzykalnianiem dzieci i młodzieży na poziomie szkolnictwa powszechnego [Figzał 2010, s. 46–47].

W odniesieniu do chórów szkół ogólnokształcących założenia te są coraz częściej realizowane – zauważa się, że zespoły chętnie biorą udział w uroczystościach organizowanych na terenie ich macierzystej jednostki. Nauczyciele – dyrygenci z przekonaniem włączają zespoły do działań środowiskowych. Ogromna determinacja pomaga im z powodzeniem planować udział w różnych projektach artystycznych (warsztaty, festiwale, przeglądy, konkursy), wśród których projekt **Akademia Chóralna** wraz z **Ogólnopolskim Programem Rozwoju Chórów Szkolnych Śpiewająca Polska**, adresowany do uczniów szkół ogólnokształcących kieruje uwagę na rozwój osobowości, wrażliwości i wyobraźni poprzez edukację chóralną; poznanie przez młodzież wartościowego repertuaru muzycznego; kontakt chórzystów z wybitnymi artystami – mistrzami; wychowanie dzieci i młodzieży poprzez sztukę w szacunku dla wartości, jakie ona niesie, edukację świadomych odbiorców sztuki. Regulamin **Projekt Akademii Chóralnej** określa, iż jest on skierowany do chórów dzieci i młodzieży w wieku szkolnym działających w przedszkolach, szkołach i placówkach oświatowo-wychowawczych i artystycznych (z wyłączeniem przedszkoli, szkół i placówek muzycznych) [*NFM. Akademia Chóralna...*]. Program **Śpiewająca Polska** realizowany pod patronatem Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego przy współpracy uczelni muzycznych postrzegany jest jako wielkie posłannictwo i zdobycz w czasach najnowszych, stanowiące szansę na odbudowanie chóralistyki wśród najmłodszych pokoleń [Hanke 2007, s. 37].

Co roku do programu **Śpiewająca Polska** przystępuje kilkaset chórów szkolnych reprezentujących różne części Polski. Rocznie edukacją chóralną obejmuje się kilka tysięcy dzieci i młodzieży w wieku szkolnym. Program wspiera rozwój chórów szkolnych przez sfinansowanie dodatkowych godzin lekcyjnych, opiekę metodyczną nad pedagogami kierującymi chórami (spotkania dyrygentów z koordynatorami, warsztaty dla prowadzących chóry, wydawanie zbiorów literatury chóralnej) oraz organizowanie innych form działalności, takich jak koncerty okolicznościowe czy doroczne przeglądy chórów szkolnych z udziałem jury. Oprócz tych przedsięwzięć inicjowanych i realizowanych przez koordynatorów regionalnych, najbardziej atrakcyjnymi wydarzeniami w ramach programu są koncerty finałowe **Śpiewającej Polski** z udziałem najlepszych chórów szkolnych z różnych części kraju. Dają one młodym wykonawcom szansę na poznanie ambitnej literatury a cappella i wokallyno – instrumentalnej, kontakty ze znakomitymi muzykami i umożliwiają występy na profesjonalnych estradach [*Śpiewająca Polska, Edycje 2006–2014*].

W roku 2018 w wyniku kwalifikacji do projektu **Akademia Chóralna – Śpiewająca Polska 2018** opieką finansowo-merytoryczną objęto 198 chórów z 16 ośrodków na terenie

całego kraju. W miesiącach od kwietnia do czerwca odbyły się we wszystkich ośrodkach na terenie całego kraju przesłuchania konkursowe, w których zaprezentowały się zespoły zrzeszające śpiewaków w różnym wieku – dzieci w wieku przedszkolnym, uczniów szkół podstawowych, gimnazjów i liceów. Obecnie podczas prezentacji jury miało okazję wyrazić swe spostrzeżenia dotyczące chórów i dyrygentów, zalecając jednocześnie dbałość o podtrzymanie dobrego poziomu jak również o jego ustawiczny wzrost, podsycając w chórzystach chęć i radość wspólnego muzykowania.

Kultura jest najwyższym dobrem każdego społeczeństwa, każdego narodu. Tak przecież było zawsze. Ludzie nie mogą żyć poza kulturą, jest ona formą ich istnienia. Pozycja narodu w świecie, jego akceptacja, szacunek do niego, mierzy się wartością jego kultury, siłą jej promieniowania i dlatego dbałość o nią, o jej duchowe i materialne bogactwo, jej nowoczesność i otwartość jest formą w jakiej wyraża się współczesny patriotyzm [...] Wspaniale jest to nasze dziedzictwo, do którego możemy się zawsze odwołać, szukać w nim oparcia i inspiracji [Kapuściński 2000].

W zaistniałej sytuacji, w której wychowanie młodego pokolenia poprzez muzykę **nie jest** wsparte właściwym programem nauczania, należy bezwzględnie określić drogę wyjścia z impasu. Bynajmniej, w proces ten nie mogą wyłącznie być zaangażowani pasjonaci śpiewu, którzy kierowani wewnętrzną potrzebą propagują muzykę bez względu na uwarunkowania prawne. Wtedy, być może, śpiew chórally stanie się, oprócz **obowiązku** – **przyjemnością?**

BIBLIOGRAFIA:

- Cieśla Marian (1963), *Realizacja programu nauczania wychowania muzycznego w szkole podstawowej*. (maszynopis pracy magisterskiej). Katowice: PWSM.
- Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty*, nr 8 z dnia 08.08.1962 (Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 09.07.1962, nr P 1-2723/62).
- Figzał Magdalena (2010), *O stanie naszego śpiewactwa*. „Śląsk” 7 (177), s. 46–47.
- Florek Magdalena (2013), *Zarys dziejów nauczania muzyki w Polsce do 1939 roku*. [W:] Andrzej Michalski (red.), *Tradycje myśli pedagogicznej nauczaniu muzyki, cz II* (s.129–149). Gdańsk: Athenae Gedanenses.
- Hanke Rajmund (2007), *Księga najstarszych polskich chórów w kraju i za granicą*. Katowice: Śląska Biblioteka Muzyczna.
- Hanke Rajmund (2004), *Śląski społeczny ruch muzyczny przełomu XX i XXI wieku*. Katowice: Śląska Biblioteka Muzyczna.
- Janosz-Olszowy Anna (2014), *Psychospołeczne i artystyczne motywacje do zbiorowego śpiewania*. [W:] Aleksandra Kłaput-Wiśniewska (red.), *Chóralistyka polska w kontekście 30-lecia podyplomowych Studiów Chórmistrzowskich w Akademii Muzycznej im. Feliksa Nowowiejskiego w Bydgoszczy* (s. 21–26). Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane Akademii Muzycznej im. Feliksa Nowowiejskiego w Bydgoszczy.
- Joteyko Tadeusz (1930), *Wychowanie estetyczne*. „Muzyka w Szkole” 5, s. 102.
- Kapuściński Ryszard (2000), *Kultura narodowa w erze globalizacji*. <http://kapuscinski.info/kultura-narodowa-w-erze-globalizacji.html> (dostęp: 27.02.2018).
- Kisielewski Stefan (1971), *Do czego służy nam muzyka?*. „Forum Musicum” 11: *Socjologia muzyki współczesnej*, (s. 3–17).
- Kucińska Monika (2016), *Interpretacja utworów muzyki religijnej w opracowaniu na chór dziecięcy* (rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem dr hab. Joanny Glenc). Bydgoszcz: Uniwersytet Kazimierza Wielkiego.
- Lasocki Józef Karol (1960), *Chór. Poradnik dla dyrygentów*. Kraków: PWM.
- Liczbberska Barbara (2017), *Musi w nas coś pozostać*. „Śpiewak Śląski”, 4 (422), s. 29.
- NFM. *Akademia Chóralna. Regulamin przystąpienia do projektu Akademia Chóralna przez dyrygentów i zespoły chóralne* http://www.nfm.wroclaw.pl/images/documents/akademia_choralna/2018/2018_Regulamin--piewajca-Polska-2018.pdf (dostęp: 26.02.2018).
- Program nauki w publicznych szkołach powszechnych trzeciego stopnia*. Śpiew (projekt). (1933), Lwów.
- Rezolucja w sprawie śpiewactwa i tradycji muzykowania na Górnym Śląsku* (1998). „Śpiewak Śląski” 5, s. 3–4.
- Pudlik Joanna (2016), *Współczesna muzyka chóralna inspirowana „Sacrum” a kształtowanie tożsamości kulturowej*. Wrocław: Akademia Muzyczna im. K. Lipińskiego we Wrocławiu.
- Schaeffer Bogusław (1983), *Dzieje muzyki*. Warszawa: WSiP.
- Śpiewająca Polska, Edycje 2006–2014 <http://www.nfm.wroclaw.pl/spiewajaca-polska-historia> (dostęp: 26.02.2018).
- Śpiewnik dla chórów licealnych (1954), red. S. Wasiak. Warszawa: PZWS.
- Wierzińska Jadwiga (1925), *Nauka śpiewu w szkole powszechnej*. „Muzyka i Śpiew” 8 (53), s. 16.

Wójcik Andrzej (2010), *Kondycja społecznego ruchu muzycznego na Śląsku. Raport* [http://www.animacja.kulturalna.us.edu.pl/biblioteka/Kondycja-spo%C5%82ecznego-ruchu - muzycznego-na-Slasku.-Raport.pdf](http://www.animacja.kulturalna.us.edu.pl/biblioteka/Kondycja-spo%C5%82ecznego-ruchu-muzycznego-na-Slasku.-Raport.pdf) (dostęp: 27.02.2018).

Wyniki kwalifikacji do projektu Akademia Chóralna – Śpiewająca Polska 2018 http://www.nfm.wroclaw.pl/images/documents/akademia_choralna/2018/2018_2_finansowan_e.pdf (dostęp: 24.02.2018).

Zabłocki Jerzy (1978), *O prowadzeniu chórów*. Warszawa: COMUK.

Choral singing in a general education system as an active form of music-making and a method of music popularization

SUMMARY:

The article endeavors to show that ensemble singing constitutes not only an important educational element within a general education system, but is first and foremost a factor that raises broadly understood musical awareness. Artistic activity undertaken by comprehensive school teachers – and choirmasters at the same time – fosters positive changes in the field of music education and affects a cultural life of the community. Negative changes and limitations on music teaching in comprehensive schools lead to the situation wherein next generations of pupils, deprived of proper education, will not understand and not approve of art at a satisfactorily high level.

KEYWORDS: education system, singing, music education, choir, conductor.